

З КРАЇН ДАЛЕКИХ ПОВЕРНУВШИСЬ

Михайло Сорока

Реалії і виклики нового віку



Народився 6 лютого 1948 р. у селі Романів на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Трудову і творчу діяльність почав у 1966 р. в ківерцівській районній газеті. Працював кореспондентом, завідуючим відділом газети «Радянська Україна», заступником редактора студентської газети «Горизонт». З 1 вересня 1990 р. — головний редактор газети «Урядовий кур'єр». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений журналіст України. Лауреат журналістської премії «Незалежність».



Вадцять перше століття почалося з нових потрясінь у житті планети. Нечувані за зухвалістю й точністю розрахунку терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні, війна в Афганістані, ескалація насильства на Близькому Сході, конфлікти в Африці, напруженість в балканському регіоні, економічна криза в ряді країн Південної Америки, повені в Європі, Китай, Індії — це тільки найбільш гучні, резонансні події перших двох років нового століття.

Насправді ж не минає дня, щоб всюдисущі ЗМІ не поширювали нові й нові повідомлення про неспокійне, сповнене катаклізмів і тривог буття людського суспільства. Україна — його органічна частина. Тож події всепланетарного характеру не тільки відлунюються в нашій країні, а й нерідко справляють істотний вплив на її життя і розвиток.

Пропоновані дорожні нариси — ще одне цьому підтвердження. Вони написані слідами мандрівок автора у три різні, далекі одна від одної країни.

Правда, далекі хіба що з точки зору географії. Бо економіка, політика, гуманітарні зв'язки, людські контакти, міграційні процеси все помітніше зближують, роблять взаємозалежними держави, народи і континенти, а саму планету помалілою, тісною і, як ніколи раніше, вразливою.

Америка після 11 вересня

Неможливо за три дні перебування в США (а саме стільки наприкінці жовтня 2001 р. тривав візит до цієї країни української урядової делегації, очолюваної Прем'єром Анатолієм Кінахом) скласти хоча б якесь уявлення про те, наскільки змінилась Америка після фатального ранку одинадцятого вересня. Бо зовнішніх ознак цих перемін не видно. Як завжди, вирує суєтливий люд на вулицях Манхеттена, буяють пристрасі на нью-йоркській фондовій біржі, місто захоплено вітає перемогу своєї бейсбольної команди в національному чемпіонаті, не відмінено і традиційний міжнародний марафон, котрий проходить через усі п'ять частин Нью-Йорка. Тим більше не видно якихось змін у Вашингтоні: державні установи і столичне чиновництво працює за усталеним графіком, розміреним ритмом, не бракує відвідувачів у прекрасних місцевих музеях, ревуть на форсажі пасажирські літаки, що стартують у небо з аеропорту, розташованого майже в центрі міста.

І все ж переміни є. Неочевидні тим, хто приїздить до США на короткий час, і відчутні й помітні для американців. І, мабуть, не випадково майже всі розмови з ними, з чого б не починалися, обов'язково виходили на тему терактів 11 вересня та їх наслідків. Як таке могло статися? Хто в цьому винен? Де і в кому шукати ворога? Як розвиватимуться події далі? Ці запитання постійно ставлять собі як рядові американці, так і вся Америка. Ці замітки теж торкаються найболючішої нині для американського суспільства теми. Вони написані автором на основі діалогів з американцями, зокрема українського походження, які відбулися в Нью-Йорку і Вашингтоні у дні візиту.

Коли здригнулася статуя Свободи

З Богданом Певним ми бесідуємо у вітальні його ошатного будинку в Квінз — «спальному» районі Нью-Йорка. Але бесіда наша про інший район міста — динамічний і перенаселений

Манхеттен, куди щоранку їздить на роботу більшість нью-йоркців.

До виходу на пенсію їздив туди і мій співрозмовник. За покликанням він мистецтвознавець і художник (понад десять років тому кияни могли ознайомитися з його знаменитим влучним плакатом, з якого Тарас Шевченко запитує наших сучасників: «Чи розмовляють твої діти моєю мовою?»), але заробляв на прожиття своє і сім'ї, працюючи в одній з проектувальних компаній Манхеттена. За його участі, скажімо, проектувався ряд мостів у Нью-Йорку, зокрема один з найдовших у світі — між Лонг-Айлендом і Брукліном.

Компанія орендувала приміщення у Даунтауні, діловій частині Манхеттена, і Богдан Певний добре пам'ятає, як споруджувалися дві башти Всесвітнього торгового центру — найвищі хмарочоси міста. Більше того, в одному з них Богдан Певний працював майже десять років.

— Тоді, у сімдесяті роки, наша компанія орендувала двадцятий поверх хмарочоса, який першим став до ладу. З вікон мого бюро я міг бачити статую Свободи. Це було престижне місце роботи, адже на той час вищої будівлі у США, як і в усьому світі, не існувало. Але за престижність треба більше платити. Нашій компанії ця оренда стала з часом не вигідна, і нас переселили в інший, скромніший і дешевший хмарочос.

— Чи не було ризиком будувати в цьому районі Манхеттена такі висотні споруди? — запитую я у Богдана Петровича. — Адже з трьох боків сюди підступають води Гудзону, Істрівер і затоки Атлантичного океану.

— Побоювання певні були. Але детальне геологічне вивчення цього місця засвідчило, що ґрунт витримає величезну вагу хмарочосів. Річ у тім, що це не просто ґрунт, не звичайна земля, а скельні породи. Манхеттен стоїть на камінній основі, тому й «прижилися» тут хмарочоси. А ще врахуйте, що ділянка, на якій вирішили спорудити надвисокі башти, знаходилась у дуже «дорогому місці», на колишньому залізничному шляху з Манхеттена через Гудзон до Нью-Джерсі. Тому продаж або здача в оренду понад сотні поверхів хмарочосів-близнюків обіцяли компанії колосальні дивіденди. А щодо водної загрози, то від неї було вирішено застрахуватися шляхом побудови підземної стіни, яка б унеможливила проникнення води. Тому перш ніж закласти фундамент обох висотних будинків, навколо бу-

дівельного майданчика спорудили своєрідну підземну бетонну греблю. Палі, на яких стояли хмарочоси, були буквально вкручені у камінну «підшву». Хто ж міг подумати, що їх здатний зруйнувати не підриг фундаменту, а удар з повітря, по верхніх поверхах...

— Але ж, як відомо, вісім років тому вже була спроба підірвати обидва хмарочоси. І цілилися тоді терористи саме в несучі конструкції фундаменту.

— Так. Тоді, 26 лютого 1993 р., троє терористів заклали вибухівку в паркінгу, розташованому під однією з башт. Від вибуху тоді загинуло шість чоловік і понад тисячу дістали поранення. Але будівля вистояла. Після цього були вжиті екстраординарні заходи безпеки в обох баштах. Не врахували тільки можливості повітряного удару. Мабуть тому, що ніхто такої можливості навіть теоретично не припускав. Америку ніхто й ніколи не бомбив. Навіть у Другу світову війну бомби японської авіації впали на Пірл-Харбор, порт на Гавайях, віддалений від берегів США кількома тисячами кілометрів. А тут раптом пасажирські літаки сонячним спокійним ранком руйнують символи фінансово-економічної могутності Сполучених Штатів — дві надхмарні башти Всесвітнього торгового центру. А третій літак вцілює у Пентагон — символ військової сили наддержави. Ніхто зараз не може з певністю сказати, але не виключено, що четвертий літак, який завдяки опорі членів екіпажу і пасажирів упав під Піттсбургом, міг бути спрямований терористами ще на один політичний символ Сполучених Штатів — Білий дім. Ми в Америці пережили в ті дні справжнє потрясіння. Власне, воно не минуло ще й досі.

Пана Богдана тривожить нинішня ситуація в американському суспільстві. І йдеться, як він вважає, не стільки про символи, уособлені в конкретних спорудах — їх можна захистити, взявши під особливий контроль. Тривожать його атаки на демократичні підвалини американського суспільства, непокоїть уразливість його моральних основ, зростаючий розрив між матеріальними і духовними цінностями. Америка, взявши на себе місію світового лідера, одягла важку «шапку Мономаха», то ж у цих тривогах Богдана Певного — стурбованість за увесь світ і його майбутнє і, передусім, за рідну й дорогу йому Україну, котру він залишив ще в тринадцятирічному віці і до якої тяжів усіма помислами й душею все своє заокеанське життя.

Загинули на посту

Подібні почуття переживають у ці дні тисячі американців українського походження. Вони були й залишаються патріотами двох країн — землі батьків, родоvodu і землі американської, яка прихистила їх після поневірянь по світах у пошуках кращої долі.

Свого часу, шість років тому, я мав можливість піднятися на 107-й поверх одного з хмарочосів Всесвітнього торгового центру і подивитися з його висоти на вечірній, залитий вогнями Манхеттен, чітко розграфлені стріт і авеню якого асиметрично пересікає Бродвей. На лацкані піджака ліфтера, який піднімав групу екскурсантів до оглядового майданчика, я помітив значок із зображенням прапорів України і США. Не втримався, щоб не запитати у ліфтера, хто подарував йому цей значок. Він відповів мені українською мовою із сильним англійським акцентом. Виявилося, що його дід і баба по материнській лінії — вихідці із Закарпаття, і що сам він відвідував у дитинстві недільну українську школу. Кілька років тому влаштувався тут на роботу ліфтером.

У пам'яті залишилося тільки прізвище мого співрозмовника — Ястремський. Яка його доля? Чи залишився він працювати ліфтером до фатального для обох хмарочосів, як і для всієї Америки, дня 11 вересня? А якщо залишився, то чи працював у ту ранкову зміну? На жаль, мої розпитування серед ньюйоркських українців не дали відповіді на ці запитання.

Однак я із сумом дізнався, що офіційно назване число українців, які поховані під уламками Всесвітнього торгового центру, не остаточне. Говорилося про двох новітніх вихідців із України, які, можливо, загинули в руїнах хмарочосів. Однак не враховано в цій гіркій статистиці трьох ньюйоркців українського походження. Ось їх імена: Олег Венгерчук, Михайло Верохля, Іван Скала. Один з них, Олег Венгерчук, працював на 92-му поверсі південного хмарочоса Всесвітнього торгового центру в компанії «Вашингтон Інтернешнл Груп».

— Коли я десятки разів бачу в телевізії, як наскрізь прошиває величезний літак південний хмародер, — стримуючи сльози, розповіла пані Стефанія, Олегова мати, — то щоразу відчуваю невимовний біль. Неначе моє серце пронизує той літак. Там, над вогняним смерчем тисяч літрів пального чекав на

свою смерть і мій син. У нього не було вибору. Терористи вдарили по вежі десь в районі 60-го поверху. А він перебував на 92-му. Всі шляхи відступу були відрізані... Страшне горе, коли вмирає найрідніша людина, а ще страшніше, коли вона щезає без сліду і її не можна навіть поховати за нашим звичаєм й прийти поплакати на могилу. Він завжди був людиною обов'язку. Коли перший літак з терористами вдарив у північну вежу, працівники офісів, які працювали у південній, кинулися тікати. Але менеджери всіх заспокоювали: будівлі, мовляв, нічого не загрожує, уражена лише сусідня вежа. Олег вважав, що він не може бути серед тих, хто в паніці тікає з хмародера. Таких, як він, в їхній компанії виявилось лише чотирнадцять. Вони повірили закликам рятувальників і залишилися на своїх робочих місцях...

Так само на своєму посту, рятуючи інших, загинув ньюйоркський поліцейський українського походження Іван Скала. Він був одним із трьохсот поліцейських і пожежників, які ціною життя з честю виконали свій обов'язок і стали справжніми героями. Їхні портрети надрукували всі американські газети.

Тим, хто розбирає руїни, вдалося ідентифікувати лише 450 жертв теракту. Скільки ж їх було насправді, не знає ніхто. Ясно тільки, що лік іде на тисячі і що руїни Всесвітнього торгового центру стали братською могилою для представників багатьох національностей, котрі належали до ділової еліти не лише Америки, а й усього світу.

Шокуючий удар

Розповідають, що через тиждень після теракту багато хто з мешканців Манхеттена бачив уночі в районі трагедії незвичайне світло, яке мало форму зниклих веж. На думку фахівців, такий ефект могло створити світло з-під завалів, де ночами працювали рятувальники. Але його свідки стверджують, що світло цілком повторювало контури обох хмарочосів, і вважають, що ця примара — божественного походження: вищі небесні сили, мовляв, у такий спосіб засвідчують правоту американців і демонструють знаки підтримки.

У психологів інше пояснення цього феномену: він є результатом шокового стану, в якому перебувають жителі Нью-Йорка.

Думається, останнє з припущень найближче до істини. При-

наймні слово «шок» я найчастіше чув від моїх співбесідників-американців у розмовах про наслідки терористичних атак. Як зауважив один з них, такого сценарію нападу на наймогутнішу країну світу не побачиш навіть у найкрутіших бойовиках Голлівуда.

Хіба можна було уявити, що країна, котра готова до ракетно-ядерного удару навіть з космосу, не вбереже два своїх головних міста від підступної атаки звичайних пасажирських літаків, які до того ж належали американським авіакомпаніям і стартували з американських аеропортів.

У неділю ввечері, 28 жовтня, ми на шляху до Нью-Йорка пролітали над Бостоном, звідки 11 вересня починалися два трагічних рейси Боїнгів-767. Перший з них, котрий належав American Airlines, злетів о восьмій ранку і мав узяти курс на Лос-Анджелес. Другий літак компанії United Airlines піднявся в небо о восьмій чотирнадцять і теж повинен був летіти до Лос-Анджелеса. Але обидва вони несподівано зникли з радарів місцевих авіадиспетчерів. Від Бостона до Нью-Йорка приблизно сорок п'ять хвилин польоту. Саме через такий інтервал з часу старту два міжконтинентальних «Боїнги», у баках кожного з яких було по десять тисяч галонів пального, врізалися у башти Всесвітнього торгового центру.

— Терористи добре продумали операцію, — розповів мені після приземлення нашого літака з українською урядовою делегацією на борту в нью-йоркському міжнародному аеропорту імені Джона Кеннеді представник компанії «Авіалінії України» Микола Кравець. — Вони чітко розрахували кожен свій крок і зробили ставку на ефект раптовості. До того ж Нью-Йорк — це колосальна повітряна гавань, через яку проходить за рік понад 80 мільйонів пасажирів. Важко навіть уявити, але це факт: у небі в зоні Нью-Йорка може одночасно знаходитися, чекаючи дозволу на посадку в кількох його аеропортах, шістдесят літаків! Тих, хто сюди летить, попереджають, щоб мали додатковий запас пального не менше, як на годину, для очікування своєї черги.

— Тому літакам, які захопили терористи, легко було загубитися у небі. Тим більше, що ніхто не сподівався на таке віроломство. Ви вже майже п'ятнадцять років працюєте в найбільшому аеропорту Нью-Йорка, репрезентуючи тут інтереси

української авіакомпанії. Чи була можливість якось відвернути ці удари з неба?

— Сьогодні можна знайти добрий десяток варіантів запобігання цій трагедії, — вважає Микола Григорович. — Але ви правильно кажете: ніхто навіть гадки не мав, що таке може статися. Американське суспільство — відкрите і демократичне. Це проявляється і в пасажирській авіації: кабіни літаків, як правило, відчинені навстіж — мовляв, дивіться і будьте спокійні, ми не приховуємо від вас нічого. Це небезпечна безпечність. Тепер у США це зрозуміли і вживають належних заходів. Жаль тільки, що із запізненням і ціною таких жертв і втрат...

Втрати справді колосальні. Їх можна простежити на прикладі тієї ж цивільної авіації. У перші після терактів дні пасажирські літаки — і до США, і на внутрішніх маршрутах — літали майже порожніми. Останнім часом пасажирів стало більше, але до рентабельності рейсів ще далеко. На грані банкрутства навіть наймогутніші авіакомпанії Америки. Ланцюгова реакція кризи поширюється на їх «суміжників» з інших країн, зокрема Європейського континенту. В Європі витримали цей удар хіба що «Люфтваганза», «Брітіш Ейрвейз» та «Ер Франс».

Пасажирська авіація — одна з «несучих конструкцій» американської економіки. Спад у цій галузі майже автоматично призвів до скорочення прибутків у сфері туристичного бізнесу і могутньої інфраструктури, яка на нього працює.

Та особливу тривогу — і не тільки в Сполучених Штатах, а й в усьому світі — викликала загроза американському доларові. Але він виявив у дні трагедії значний ресурс міцності і встояв. Недовгою була пауза і в роботі економічного барометра США — Ньюйоркської фондової біржі. Після деякого падіння індексу Доу Джонса ділова активність біржі, а отже й тисяч компаній, які на ній ведуть торги, знову відновилися.

І все ж, повторюємо, американська економіка, незважаючи на свою могутність, відчула на собі наслідки терористичних акцій. На одну лише ліквідацію їх слідів у Нью-Йорку потрібно 6,5 мільярда доларів — по суті, це майже весь річний бюджет України.

Але ніхто й ніколи «не прокалькулює» наслідків психологічного удару, який пережив увесь світ, але, звичайно, насамперед, самі американці. Можна розчистити руїни Всесвітнього торгового центру — і ми 29 жовтня, коли були там, могли ба-

чити, як чітко, організовано й швидко це робиться. Можна залатати «пробоїну» в західному крилі «п'ятикутника» Пентагона, — і мене, скажімо, переконав керівник проекту реконструкції штаб-квартири військового відомства Майкл Селліван, що це буде зроблено за короткий час і на найвищому рівні. Можна повернути довіру до пасажирської авіації, відновити курс долара, стабілізувати індекс Доу Джонса. І це все в Сполучених Штатах відбувається. Але як залікувати душевні рани, завдані Америці, як притлумити біль рідних і близьких жертв терактів, як зняти або бодай применшити наслідки справжнього шоку, який пережили американці?

На ці запитання однозначних відповідей немає. Ясно лише, що 11 вересня болем відлунюватиметься не в одному поколінні. І не тільки у США. Адже на порозі нового віку й тисячоліття терористами кинуто виклик усій людській цивілізації. Бо якщо невеличка групка фанатиків спроможна завдати такої сили удару по наймогутнішій країні, то наскільки захищені всі ми, увесь світ від організованого, вдосконаленого у своїй підступності міжнародного тероризму?

Час нелегких роздумів

На одному з манхеттенських перехресть, купивши для перекуску бутерброд, я ближче познайомився з його продавцем. Черги біля його кіоска на колесах не було, і ми, як нині кажуть, обмінялися інформацією. Він запитав, звідки наша делегація, а я — звідки він. Виявилося, що мій співрозмовник п'ять років тому переїхав до Нью-Йорка із столиці Єгипту. Там, у Каїрі, постійної роботи не мав та й заробітки були мізерними. А тут, продаючи бутерброди, хот-доги й напої, має, хоч і невеликі, зате гарантовані доходи, до того ж у доларах. Підучив англійську, «акліматизувався» і сподівається на розширення свого бізнесу. Правда, останнім часом, після терактів, значно зменшився потік людей, зокрема туристів, а отже й виручка стала скромнішою...

Це підтвердили й інші мої співрозмовники: на вулицях американських міст поменшало перехожих, а у вечірні години вулиці стають практично безлюдними. Скоротилася кількість глядачів на спортивних змаганнях і навіть у театрах. 31 жовтня, коли наша делегація залишала Вашингтон, ми дізналися, що і

в столиці США, і в інших містах не рекомендовано було в цей день масово святкувати «Хеллоуїн» — язичницький обряд вигнання злих духів.

Американці, які й до того віддавали перевагу відпочинкові в сімейному колі, нині ще більше стали ховатися від «агресивного» зовнішнього світу за домашніми стінами і виглядають у нього переважно через «вікна» своїх телеекранів. Війна з терористами в ті дні перемістилася за тисячі кілометрів від США — у далекий Афганістан. За нею вони спостерігали, як за безкімним телесеріалом про «хороших і поганих» хлопців. Останніх, певна річ, уособлювали вперті таліби і невловимий бен Ладен. Правда, на відміну від традиційного і швидкого хепі-енду в голлівудських трилерах, кінця цьому живому серіалу не видно. І до емоційного (і зрозумілого в даному випадку) почуття помсти через «удар у відповідь» поступово додається тверезий аналіз ситуації і роздуми про шляхи й перспективи виходу з неї. До цього спонукають і періодичні, підігріті схильною до сенсаційності пресою, повідомлення про нові можливі теракти. Так, у дні нашого перебування в США засоби масової інформації розтиражували заяву губернатора Каліфорнії Грея Девіса про те, що між другим і дев'ятим листопада терористи можуть підірвати чотири найбільших мости Сполучених Штатів. Серед їхніх мішеней — знаменитий міст «Золоті ворота» у Сан-Франциско, по якому щоденно проїжджає близько 270 тисяч машин.

Америка замислюється над цією цілком новою і незвичною для неї ситуацією і багато що сьогодні переосмислює. Ні, вона не піддає сумніву своє найбільше завоювання й надбання — демократичні цінності і право вільного (певна річ, у межах діючих законів і норм) вибору. До честі американського суспільства, воно не принизилося до «пошуку відьом» та переслідування за національною чи релігійною ознакою. І мій співрозмовник із Нью-Йорка, недавній виходець з Єгипту, може без страху за життя продовжувати свій нехитрий, але чесний бізнес.

Сполучені Штати шукають сьогодні відповіді на ключові питання, які постали перед ними у зв'язку з терактами: чому вони стали можливими, за що розплачується американське суспільство? До цих нелегких роздумів і пошуків спонукає і військова кампанія в Афганістані, яка розтягується в часі і викликає неоднозначні оцінки не тільки в світі, а й серед самих аме-

риканців. Війна, певна річ, дає якийсь поштовх економіці, передусім військовим галузям (так, у жовтня 2001-го стало відомо, що компанія «Локхід-Мартін» виграла змагання в головно-го свого конкурента — компанії «Боїнг» за право випускати новий винищувач. Загальна вартість цього проекту становить астрономічну суму — 200 мільярдів доларів). Але обділеними лишаються багато цивільних галузей.

Спонукають до роздумів і дискусії щодо дальших шляхів економічного розвитку США. Після п'ятдесяти днів єднання в Конгресі республіканців і демократів на хвилі обурення терактами знову відновилися суперечки між ними, обумовлені різними поглядами на ідеологію взаємин між владою і капіталом. Республіканці виступають за малий бюджет, малий уряд і велику приватну ініціативу, а демократи — за більше державне фінансування і регулювання.

Америка замислюється і над своєю роллю і місією країни-лідера, над тим, які мають бути межі і масштаби національних інтересів. Після розпаду СРСР світ став «однополюсним», і провідну позицію Сполучених Штатів у ньому мало хто заперчує. Але займати її — це не тільки честь а й величезна відповідальність. І це після терористичних актів у США усвідомлюють з новою силою.

Але замислитися після подій 11 вересня повинна не тільки Америка, а й уся планета, всі ми. Має цілковиту рацію Президент США Джордж Буш, який на прямому телебаченні з учасниками варшавської конференції глав держав Центральної і Східної Європи заявив: «Жодна країна не може відчувати безпеку в світі тероризму». Співзвучною цим словам стала заява, висловлена у Варшаві з трибуни конференції главою нашої держави Леонідом Кучмою: «Україна і надалі займатиме принципову позицію щодо протистояння тероризму. Від нас залежить, чи стануть події 11 вересня початком світової загрози, чи крутим поворотом в історії».

Каравани знову в дорозі

Засніжені вершини гір і обпалені сонцем долини, звивисті стрічки швидкоплинних річок і спокій величавого Севану, червоні пустелі й зелені острови полів і садів... Такою бачиш цю країну з ілюмінатора літака. Країну природних контрастів — Вірменію.

Але чи тільки природних? Зустрічі на вірменській землі, дискусії з давніми і новими знайомими, власні спостереження дають підстави стверджувати, що не бракує контрастів і в економічній та суспільній панорамі життя цієї невеликої за територією і населенням, але добре відомої у світах закавказької держави, відомої уже хоча б тому, що діти Айастану (так називають вірмени свою Батьківщину) розсіяні по всіх континентах, і слово «спюрк», що в перекладі якраз і означає «розсіяння», з давніх часів, а особливо з 1915 р., коли пантюркистські реакційні сили Туреччини здійснили геноцид населення Західної Вірменії, увійшло в життя і долі ледь не кожної родини.

Найглибше і найемоційніше про цю трагедію розповіла Сільва Капутікян, видатна вірменська поетеса. І не тільки у проникливих, пройнятих болем і тугою поетичних рядках, а й у своїх художньо-документальних прозових творах, передусім у книжках «Каравани ще в дорозі» та «Меридіани карти і душі», написаних по слідах і враженнях від мандрівок багатьма країнами, де є найбільші осередки вірменської діаспори.

Сучасний спюрк

Із Сільвою Капутікян я мав честь познайомитися двадцять років тому, в жовтні 1982-го, коли вперше побував у Вірменії. Пам'ятаю, як під час нашої розмови двері її робочого кабінету неспішно відкрили дві маленькі дівчинки. Зрозумівши, що їх не збираються виставляти, сміливіше увійшли до кімнати. Знайомимось: внучки поетеси — Сірвард і Ліавард. Вони кілька хвилин мовчки прислухаються до нашої бесіди, але така роль їх, видно, не влаштовує. Сірвард забирається до бабусі на коліна і просить заспівати пісню. Хіба можна відмовити внучці? І в затишній, залитій сонцем кімнаті звучить приємний мелодійний голос Сільви Капутікян.

— Яке б то було щастя, — говорить вона, проводжаючи поглядом внучок, які вибігли з кімнати, — якби всі діти завжди жили серед пісень, під мирним небом і не знали страждань, які пережили ми.

Дитинство самої поетеси було злиденним, напівсирітським. Її рідні — і по батьківській, і по материнській лінії — біженці із Західної Вірменії, з берегів озера Ван, оселилися в Єревані у 1915 р. Тут молодий учитель Барунак і зустрів свою суджену

Лію, дівчину з бідної сім'ї. Але їхнє щастя було коротким: невдовзі під час епідемії холери він помер. Це сталося у серпні 1921-го, а через кілька місяців народилася дівчинка, і назвали її Сірвард, яку тепер ми всі знаємо як Сільву Капутікян. «Мама так тоді була вбита горем, — згадує поетеса, — що спершу навіть не радувалась моїй появі на світ. Потім, звичайно, вийшла із цього стану. Потрібно було утримувати сім'ю... Ви, можливо, помітили, що всі мої збірки відкриваються віршами про матір. Я розумію, що цим самим не зуміла і ніколи не зумію віддати належне її пам'яті, терпінню, витримці, доброті, жертвності»...

Серпень 2002-го. Єреван. Ми знову розмовляємо із Сільвою Капутікян, згадуємо зустріч двадцятилітньої давності, і я не втримуюсь від запитання: а як склалася доля її чарівних внучок — Сірвард і Ліавард? Можливо, мені здалося, але у відповіді прозвучали нотки печалі. Обидві внучки, розповіла Сільва Барунаківна, тепер далеко від Вірменії, аж у Лос-Анджелесі. Уже півтора року минуло, як з мамою переїхали до Сполучених Штатів. Перед тим отримали вищу освіту, Сірвард за професією дизайнер, Ліавард — спеціаліст з комп'ютерної техніки. Але на рідній землі знайти роботу дуже важко.

За переписом, проведеним наприкінці вісімдесятих років, населення Вірменії становило 3,6 мільйона чоловік. Кілька місяців тому проведено новий перепис. Остаточні його підсумки ще й досі не обнародовані, однак загальна цифра вже відома, і вона маловтішна: за дванадцять років кількість населення країни зменшилася майже на 600 тисяч. Але якщо, скажімо, в Україні головною причиною тривожної тенденції до скорочення населення (нагадаємо читачам: із 52,5 млн до 48,5 млн чоловік) є зменшення народжуваності дітей і збільшення смертності, то у Вірменії — потужна хвиля новітньої еміграції.

Новий спюрк. Вірменські каравани знову в дорозі. Хіба що обставини, які викликали цю хвилю, інші: колись вірмен гнали, тероризували, силою виштовхували з рідного краю, тепер вони покидають його добровільно, у пошуках роботи і кращого життя.

У столиці Вірменії немає черг біля численних магазинів, кафе, ресторанів, на ринках. Зате великі й постійні черги можна побачити біля посольств США, Канади, країн Західної Європи. Але коштів виїхати туди, а головне, підстав і шансів прой-

ти імміграційні бар'єри мають небагато бажаючих. Зате поки що значно простіше виїхати до країн так званого близького зарубіжжя, у колишні республіки СРСР.

Найбільше емігрантів з Вірменії поглинає Російська Федерація. Там більше можливостей знайти роботу і мати хоча б якісь заробітки. Правда, і в самій Росії останнім часом загострилася проблема зайнятості населення, що стало однією з причин проявів ворожості до прибульців, у тому числі й до вірмен. У засобах масової інформації Вірменії останнім часом не бракує повідомлень про переслідування емігрантів, навіть про випадки насильства над ними. Газети пишуть, що в Краснодарському краї затіяли сумнівний експеримент з виселенням незаконних емігрантів, що в Білореченську вчинено акт вандалізму на Центральному кладовищі, де були розгромлені вірменські могили, що в Іркутську спалено Вірменський національно-культурний центр... Особливу тривогу викликав випадок погрому в підмосковному Красноармійську. На офіційному сайті міста його мер Віталій Пашенцев назвав це трагедією, яка показала, що прості жителі беззахисні перед організованим безчинствующим натовпом.

Так само з тривогою був сприйнятий у Вірменії інцидент, що стався в Україні, на Кіровоградщині, де 8 липня 2002 р. в перестрілці поблизу села Суботці загинуло чотири і поранено стільки ж громадян вірменської національності. Причиною перестрілки, як повідомило у вірменській пресі посольство України в Єревані, послужив конфлікт між двома підприємцями, які прагнули отримати підряд на асфальтування доріг у місті Знам'янка. У конкурсі переміг один підприємець, а це не сподобалось його конкуренту. Зустріч поблизу Суботців, куди конкуренти з прибічниками прибули на кількох автомобілях, завершилася сваркою, а згодом і перестрілкою. Обидва підприємці нині знаходяться у розшуку.

Ми розповіли тут про екстремальні випадки. Але й без них життя новітніх емігрантів із Закавказзя, зокрема Вірменії, безтурботним, як і заможним, не назвеш. І все ж тисячі й тисячі вірмен обирають цей шлях і долю, оскільки на рідній землі надзвичайно гострий дефіцит робочих місць, стоять десятки заводів і фабрик, високі, порівняно з пенсіями і зарплатою, ціни на продукти, товари першої необхідності, комунальні послуги. Понад 80 відсотків підприємств у промисловості, побутовій

сфері, на транспорті приватизовані. Зростає розрив у доходах невеличкого відсотка підприємців, сучасних буржуа, як називає їх Сільва Капутікян, і переважною масою населення.

— Наші ліберали говорять про ці процеси як про національне відродження, а я вважаю, що це справжнісінький дикий капіталізм, без гуманізму і людського обличчя, — сказала моя співбесідниця.

У Сільви Капутікян завжди було і залишається загострене почуття любові до рідної землі та її багатостраждального народу, особливої шанобливості до його мови, істинного й глибокого національного патріотизму. Мабуть, саме тому їй так близька поезія Лесі Українки, яку вона вважає найвидатнішою у світі поетесою. Сільва Капутікян захоплюється творчістю Ліни Костенко, давно і щиро дружить з нею, вважаючи її своєю українською сестрою. Одну з останніх своїх книжок вона назвала «Сто сім кольорів веселки», її склали переклади поетичних творів, у тому числі й з української — Лесі Українки, Ліни Костенко, Івана Франка, Павла Тичини, Івана Драча.

Однак останніми роками вона дедалі більше віддає перевагу документальній прозі. І книжка «Не можу мовчати» — це якраз і є публіцистичний, пройнятий болем і тривогою відгук на складні соціально-економічні й духовні процеси, які відбуваються нині в житті вірменського суспільства.

Розчарування і надії

Так, у нинішньому житті Вірменії контрастів не бракує (як, власне, й в Україні). З одного боку, безробіття, постійні нестатки, зубожіння величезної кількості людей. За даними вірменського офісу міжнародної організації World Vision, за межею бідності живе 55 відсотків населення Вірменії. Нагадаємо читачам: межа бідності встановлена Світовим Банком і становить на людину менше 0,72 американського долара на день. Згідно зі звітом World Vision, щоденний дохід близько 28 відсотків вірменського населення ще нижчий — менше 0,44 долара, що за міжнародними стандартами вважається крайньою бідністю. Через брак коштів на одяг, взуття і шкільне приладдя майже 30 відсотків із 330 тисяч дітей не відвідують школу.

З іншого боку, в країні збільшується прошарок заможних людей. Це помічаєш навіть неозброєним оком: у значній кіль-

кості іномарок на вулицях вірменських міст, в інтенсивному спорудженні нових, нерідко суперсучасних приватних житлових будинків, навіть у тому, як заповнюються вечорами численні кафе та ресторани.

Справді, нині не працює збудована за радянських часів більшість заводів і фабрик. Два десятиліття тому я мав можливість побувати на одному з таких підприємств — взуттєвому об'єднанні «Масіс». Тоді воно включало 17 фабрик, розташованих у різних куточках Вірменії, і випускало 15 мільйонів пар взуття на рік. В об'єднанні було зайнято 12 тисяч чоловік, чимало з яких складали цілі династії висококласних фахівців шкіряної і взуттєвої справи, істинних варпетів, як величають у Вірменії людей, що досягли у своїй професії вершин майстерності. Яка сьогоднішня доля «Масіса»? Це запитання я поставив продавцям взуття біля одного з численних лотків на вулицях Єревана.

— «Масіс» давно вже розвалився, — відповіли вони.

— Як же так? — здивувався я. — Адже об'єднання було оснащене сучасною технікою, виготовляло якісне взуття, в ньому, зрештою, поєднувалось і масове, поточне, й індивідуальне виробництво.

— Чому ти, дорогий, дивуєшся? Тут Союз розвалився, а що вже казати про «Масіс»...

Одним з моїх співбесідників виявився головний технолог фабрики колишнього об'єднання. Як з'ясувалося, він після розвалу «Масіса» покинув Єреван і знайшов роботу на московському взуттєвому об'єднанні «Буревісник». Зараз у нього відпустка, і він, приїхавши в Єреван, вирішив провідати давніх знайомих, які тепер виготовляють взуття у невеличких майстернях і тут же його продають. У середньому пара взуття (із справжньої шкіри) коштує в Єревані близько п'ятдесяти гривень. Але покупців дуже мало.

Однак життя не стоїть на місці і поступово бере своє. На думку економістів-аналітиків (і не лише вірменських), найгірші часи у поверненні із соціалістичного шляху на капіталістичний у Вірменії вже позаду. Це підтверджує і соціально-економічна статистика останнього періоду. Так, за підсумками 2001 р. в країні зафіксований найвищий за останнє десятиліття показник валового внутрішнього продукту — 9,6 відсотка.

Ще вищий приріст ВВП (10,1 відсотка) досягнуто у першо-

му півріччі 2002 р. порівняно з відповідним періодом минулого: Вірменія випередила решту країн СНД за темпами зростання промислового виробництва — 12,1 відсотка (у середньому по країнах Співдружності зростання становило 4 відсотки, в Україні — 5,8).

Поступово, хоч і повільно, оживає виробництво на селі. Якщо за радянських часів Вірменія забезпечувала себе власними продуктами харчування на 50 відсотків, то нині — на 65. Скорочується дефіцит зовнішньої торгівлі, в цілому стабільний курс драма — місцевої грошової одиниці, цілком помірна й контрольована інфляція.

Деякі ознаки прогресу намітилися і в соціальній сфері. Скажімо, середньомісячна зарплата становила у першому півріччі 2002 р. 24 728 драм (приблизно 240 гривень), що на 10,3 відсотка більше, ніж за відповідний період 2001 р. Цікаво, що у приватному бізнесі приріст зарплати на три відсотки вищий, ніж у бюджетних організаціях і на державних підприємствах.

І ще одна характерна деталь. У цих перемінах на краще, що спостерігаються у Вірменії, далеко не останню роль відіграють ті, хто у різні часи покинув рідну землю. Передусім емігранти дорадянського періоду, які зуміли утвердитись у чужих краях, завоювати ділову репутацію, нажити певні статки. Нині серед них чимало заможних людей, є й мультимільйонери. Більшість не забула свого родоводу, мови предків, рідної Вірменії і в нинішні нелегкі для неї часи намагається підтримати країну не тільки морально, політично, а й фінансово. Щороку від діаспори у Вірменію надходить понад 250 мільйонів доларів США. Це офіційно фіксована сума, але насправді пожертвування, спонсорські внески, капіталовкладення у бізнес куди більші. І це для тримільйонної країни істотна й відчутна підтримка.

Поклик Ечміадзіна

Не може не викликати поваги, навіть доброї заздрості і те, як вірмени гуртуються навколо своєї церкви. Вона в них, на відміну від нас, українців, одна. І не лише для тих, хто у Вірменії суцільний, а й для вірмен усього світу. Хоч де б і в яких умовах жив вірменин, у вірі своїй, у високій духовності він подумки лине до священних храмів Ечміадзіна — загальновірменського центру всесвітньої Вірменської Апостольської Церкви.

У той перший приїзд до Вірменії мені, на жаль, не вдалося побувати в Ечміадзіні. А цього разу завдяки послові України у Вірменії Володимирові Тяглу ця мрія здійснилася. Більше того, він познайомив мене з надзвичайно цікавою людиною — поетом, перекладачем, головою товариства вірменсько-української дружби Левом Міріджяном, попросивши його супроводжувати мене під час поїздки в Ечміадзін. Власне, гідів у мене виявилось три: крім Левона Вартановича ще й третій секретар нашого посольства Володимир Кулініч та водій посла Ашот Варданян. Вони наперебій, із знанням справи, захоплено розповідали мені про історію Ечміадзіна, його нетлінні реліквії, сучасне вірменське православ'я.

Ця історія бере свій початок ще з 301 р., коли Вірменія прийняла християнство. Головний храм Ечміадзіна був споруджений у середині першого тисячоліття. Його вітар стоїть на тому місці, де в дохристиянські часи було язичницьке капище. Храм вражає і своїм інтер'єром, і архітектурними формами. А головне, тим, що тут відчуваєш і бачиш зв'язок часів, духовну єдність поколінь, непідвладну століттям силу християнської віри й моралі, неперервність національно-релігійних традицій. Одна з них — поховання найвищих ієрархів Вірменської церкви біля стін храму. Приходячи сюди (а Ечміадзін — місце паломництва вірмен усього світу), кожен обов'язково схилить голову перед надгробними плитами, віддаючи глибоку шану духовним лідерам.

Правда, у Вірменії в усі часи католикоси були лідерами не тільки церкви, а й нації, хоча нерідко від цього зазнавали утисків і переслідувань можновладців. Найближчий у часі приклад — відстоювання прав віруючих вірмен, як і прав самої церкви католикосом Васгеном II, котрий очолював Вірменську Апостольську Церкву майже чотири десятиліття у часи агресивного наступу радянської антирелігійної пропаганди. Частину споруд Ечміадзіна влада хотіла тоді відняти у церкви і розмістити в них військове училище. І тільки авторитет Васгена II, його особисте звернення до тогочасного керівника радянського уряду Олексія Косигіна не дозволили цим варварським намірам здійснитися.

Тепер в Ечміадзіні спокійні часи. Тут не тільки дбайливо і свято зберігають реліквії віків, як, скажімо, унікальні надгробні пам'ятники початку і середини минулого тисячоліття або

виставку дарунків Вірменській церкві, а й відтворюють зруйновані та будують нові церкви. Серед останніх культових споруд — незвичайна церква просто неба, що складається, по суті, з одного символічного вітваря і здатна «вмістити» тисячі людей. Зведена вона рік тому, до приїзду у Вірменію Папи Римського. На честь Іоанна Павла II тут відбулися богослужіння за православним і католицьким обрядами. «Не бачу нічого протиприродного в тому, що ми надали можливість, тим більше вищим ієрархам Римської церкви, відслужити літургію по їх чину», — вважає архієпископ Вірменської Апостольської Церкви Паргев Мартиросян. — Це говорить лише про християнський дух братерства, взаємодопомоги і любові. Сам я теж часто здійснюю літургію та інші церковні служби як у католицьких, так і православних храмах».

Відкрита іншим братнім церквам, шануючи інші віри, Вірменська Апостольська Церква водночас ненав'язливо, але твердо обстоює цілісність своїх єпархій і престолів, хоч де б вони знаходились, єдність вірмен усього світу. Так, у липні цього року вона рішуче підтримала позов свого престолу в Єрусалимі на адресу Вищого правового суду Ізраїля у зв'язку із спробою відторгнення церковних земель, на яких знаходиться канцелярія вірменського патріарха. При цьому підкреслюється, що створений майже півтори тисячі років тому Єрусалимський престол Вірменської церкви визнається усім світом як один з хранителів Гробу Господнього.

* * *

Від біблійного Ноя, який з благословіння Божого віродив життя на планеті після всесвітнього потопу і, за переказами, похований в Араратській долині, і до наших днів, до початку третього від Різдва Христового тисячоліття, багато відбулося, вмістилося, переплелось в історії і долі землі вірменської та її народу.

Нині в цій історії пишуться нові рядки. Не завжди каліграфічним почерком, витонченим мереживом літер вірменського алфавіту. Бо й життя — це не гладенький і чистий аркуш паперу. Але навіть те, що пишеться на папері, здатне ятрить душу, стискувати серце, будити розум. Як, наприклад, такі слова: «Якщо навіть матір забудеш ти, вірменську мову не забудь».

Вони з вірша-звернення Сільви Капутікян до рідного сина, коли він робив у цьому світі тільки перші кроки. Ці слова, закладену в них істину сповідують нові й нові покоління вірмен — і в Айастані, і за його межами сущими. Віра, мова, любов до землі батьків підтримує, об'єднує, примножує їхні сили, якими б манівцями і дорогами не мандрували вірменські каравани.

ЧЕТВЕРТА ВЛАДА У ФІНЛЯНДІЇ

Взявши в руки недільний номер фінської газети «Гельсингін саномат», я був вражений: на його першій полосі не побачив жодної публікації. Не було їх і на другій сторінці. І тільки на третій починалася в нашому розумінні газета — з оперативними знімками з місця події, найважливішими інформаційними повідомленнями, анонсом ключових матеріалів номера. А щодо перших двох сторінок, то всю їхню площу зайняла реклама. Скажімо, під самісіньким заголовком газети був вміщений великий знімок нової моделі автомобіля «Тойота».

Можливо, це характерно лише для недільного номера? Ні, у наступні дні «Гельсінські новини» (саме так перекладається з фінської назва газети) виходили у такому ж вигляді — перші дві полоси незмінно займала реклама і тільки реклама. Повірте, такого не довелося бачити в жодному з періодичних видань: як наших, так і зарубіжних.

З цього факту можна було б робити висновок про вирішальну, якщо не повну фінансову залежність «Гельсингін саномат» від рекламодавців. Але такий висновок не зовсім правильний. Бо, як виявилося, реклама в доходах видання становить лише третю частину. Та й сама газета є тільки частиною могутнього мас-медійного концерну, одного з найбагатших не лише у Фінляндії, а й в усій Європі.

Столітній феномен

Але нашу розмову про нього, як і загалом про сучасний інформаційний простір Фінляндії, хотілося б продовжити з більш детального ознайомлення з «Гельсингін саномат». Уже хоча б тому, що це непересічне, а то й унікальне явище у світі періодики. Його щоденний тираж становить 480 тисяч, а тираж недільного номера перевищує 550 тисяч примірників. Звичай-

но, у світі є й тиражніші видання. Але вони виходять у країнах із значно більшою, ніж у Фінляндії, кількістю населення (у ній проживає нині 5 млн 190 тис. осіб). Отже, виходить, що практично кожен десятий мешканець країни передплатує або купує «Гельсингін саномат». Думаю, за показником «охопленості» населення цій газеті немає рівних у світі серед щоденних видань.

Навряд чи за коротке відрядження до Фінляндії, до речі, на люб'язне запрошення видавців газети, можна всебічно з'ясувати передумови й причини її рекордної популярності. Тож поділюся з читачами лише окремими спостереженнями.

Почати, мабуть, варто з музею видання. Займає він перший поверх колишнього приміщення редакції, розташованого у «дореволюційній частині» фінської столиці. Більшість будинків цього району Гельсінкі споруджена у другій половині дев'ятнадцятого — на початку двадцятого століття, до Жовтневої революції у Петрограді, яка круто змінила долю Фінляндії. Як і Україна, Фінляндія була до 1917-го частиною Російської імперії, але, на відміну від нас, фіни внаслідок революції отримали незалежність, можливість розбудовувати самостійну державу. І сторінки «Гельсингін саномат» віддзеркалили всю бурхливу її історію впродовж минулого століття, починаючи з 7 липня 1904 р., з дня виходу у світ першого номера. Його тираж був скромний: 8 тис. примірників. Та з року в рік він постійно зростав і через піввіку становив 250 тис. Починаючи із середини п'ятдесятих, «Гельсингін саномат» стала найтиражнішою газетою в країнах Скандинавії.

Музей газети, як виявилось, не обділений увагою відвідувачів. Особливо молоді. Переді мною сюди зайшла на екскурсію група школярів. З непідробним інтересом вони, представники покоління Інтернету, розглядали друкарську машинку «Ундервуд», «допотопні» телефонні апарати, громіздкий лінотип, газетну полосу в «металі»... І, звичайно ж, фотокопії «Гельсингін саномат» у різні періоди її виходу — з цих сторінок перед ними розгорталася і поставала історія їхньої рідної землі на тлі подій у Європі й світі. В останньому залі інша група — це були молоді стажери редакції, майбутні журналісти газети — зосереджено працювала біля комп'ютерів, читаючи електронні версії нинішніх випусків «Гельсингін саномат».

На мій погляд, саме в тому, що газета за свою майже сто-

літню історію стала не лише літописцем утвердження незалежної Фінляндії, а й часточкою життя різних поколінь фінів, полягає одна з головних причин її високих тиражів і авторитету. Мабуть, це було б потрясінням для всієї країни, якби якогось дня раптом не вийшов черговий номер «Гельсингін саномат». Фіни звикли, що саме в цьому виданні вони знайдуть найоперативнішу й багатопланову інформацію, ґрунтовні коментарі, зважені статті, слушні поради. І хоч ринок періодики у Фінляндії не бідний — на ньому представлено 204 газети і півтисячі журналів — серйозного конкурента «Гельсингін саномат» не має. Це видання займає не просто головну нішу, а недосяжну для інших друкованих ЗМІ висоту. Читачі прощають газеті навіть такі екстравагантні новації, як суцільне заповнення рекламою перших двох сторінок (реклама на них майже вдвічі дорожча, ніж на інших сторінках номера).

Але, звичайно, річ не в історичній традиції, не в одній лише багатолітній відданості фінів провідній газеті держави. Не мала б вона такої високої популярності, якби постійно, щоденно не зміцнювала свій авторитет, не реагувала на калейдоскопічні зміни у світовому інформаційному просторі. І переведення редакції із старого «дореволюційного» будинку до нової суперсучасної споруди — зайве цьому підтвердження. І сама споруда, а особливо те, як без бюрократичних зволікань, швидко і по-фінськи якісно вона була зведена, не може не викликати захоплення.

Судить самі. У серпні 1994 р. Рада муніципалітету Гельсінкі приймає рішення про продаж акціонерному товариству «Саномат» ділянки землі у центрі міста, між парламентом Фінляндії і центральним вокзалом столиці. Через півроку оголошується конкурс на кращий архітектурний проект нового будинку. Ще через три місяці в «Гельсингін саномат» публікуються підсумки конкурсу. На початку жовтня 1996-го почався нульовий цикл робіт, а в червні 1999-го будівництво було завершено.

Нова будівля редакції газети і видавництва «Саномат» має дев'ять надземних поверхів і три — під землею. З вулиці відвідувач потрапляє у своєрідну внутрішню магістраль, яка по діагоналі пересікає споруду.

Але наскільки легко пройти крізь неї «проспектом» першого поверху, настільки непросто потрапити в редакцію газети «Гельсингін саномат». І навіть наявність запрошення цього не

гарантує. Потрібно, щоб у фойє, до служби контролю обов'язково спустився супроводжуючий.

Моїм гідом у подорожі поверхами редакції була міжнародний оглядач газети Кайя Вірта. Але перед тим, як відбулася ця цікава й корисна для мене екскурсія, ми провели тривалу розмову в департаменті редакції, який веде на сторінках газети міжнародну проблематику. Мої фінські колеги щиро й відверто розповіли про характер і специфіку роботи в «Гельсингін саномат», відповіли на всі запитання, які мене цікавили. Одних тільки «пишучих» журналістів у редакції близько трьохсот. Десять з них — власні кореспонденти за рубежом. На жаль, в Україні газета свого представника не має. Про нашу країну пише московський власкор. Власне, такий же підхід сповідує і більшість інших провідних видань світу: події в Україні їхні читачі «бачать» очима журналістів, акредитованих у столиці Росії. От і про вибори до українського парламенту, які, до речі, викликають у Фінляндії інтерес, писатиме московський представник «Гельсингін саномат».

Що ж до апарату редакції газети, то він складається з дев'яти департаментів (відділів), розташованих у великих залах трьох поверхів. Зайве, мабуть, говорити, що кожне з робочих місць журналіста комп'ютеризоване й телефонізоване, має вихід в Інтернет, не кажучи вже про внутрішні електронні канали редакції. Кожному департаменту відведена в газеті «своя» територія. Він повністю відповідає за її матеріали, їх рівень, якість і зовнішній вигляд. Скажімо, департамент міжнародного життя має в кожному номері близько шести полос. Чим їх заповнити? Інформації з усіх куточків світу не бракує. Але треба вибрати найновішу і найцікавішу для читача і, по можливості, випередити інші видання.

Кожен черговий номер планується напередодні, о п'ятій вечора, на засіданні керівників редакції і відділів. Але вранці вони знову збираються на раду, уточнюють план, визначають «ударні» матеріали. Однак і вранішній план не остаточний, протягом дня до нього, а отже, й на сторінки майбутнього номера вносять істотні корективи. Ця робота триває навіть після десяти годин вечора, коли починається друкування газети: чергові журналісти обдзвонюють поліцейські дільниці, уважно стежать за міжнародними подіями. Друк півмільйонного тиражу «Гельсингін саномат» триває довго, і співробітники газети ма-

ють змогу до першої години ночі замінювати матеріали, вміщувати на її сторінках особливо важливі новини. А вже о четвертій ранку з трьох друкарень видавництва «Саномат» газета транспортується до читачів. Починаючи з шостої ранку, жителі фінської столиці та навколишніх населених пунктів уже мають змогу розгорнути черговий, який ще пахне фарбою, номер улюбленого видання. Через лічені години він доходить до найвіддаленіших куточків країни, у тому числі й у Лапландію, де живе казковий Дід Мороз.

П'ять опор імперії

«Гельсингін саномат» як, мабуть, переконався читач, зразок успішного, процвітаючого сучасного видання. Та водночас — це і приклад того, як на базі однієї газети поступово концентрується, множить, розширюється капітал і створюється розгалужене, фінансово могутнє, оснащене найновітнішими технологіями і технікою об'єднання. Певна річ, не державне, а приватне, хоча за сто років його власники змінювалися не раз, передавши врешті-решт все в руки акціонерного товариства Sanoma WSOY. Тепер воно володіє справжньою масмедійною імперією, однією з найбільших на континенті. Імперією, де працює понад 13 тисяч фінів, котра продовжує рости, якій давно вже тісно у Фінляндії — вона має свої підрозділи, представництва, видання в цілому ряді країн Європи, Азії і Америки. За 2000 р. нею реалізовано продукції і послуг на суму 8,6 млрд фінських марок (1 млрд 448 млн євро). За минулий рік остаточні підсумки ще не підбиті, однак попередній аналіз свідчить, що цей показник перевищить півтора мільярда євро, а чистий прибуток — сто мільйонів євро.

У цій імперії газета «Гельсингін саномат» займає лідируючу позицію. Але не монопольну. Бо по-сусідству з її редакцією, у тій же модерній споруді, «прописані» офіси ще двох доволі популярних у Фінляндії газет — «Ілта саномат» («Вечірні новини») і «Талоуссаномат» («Економічні новини»). Вони тематично доповнюють свого лідера. Перша з них виходить щоденно у форматі А-3 (як і «Урядовий кур'єр») на 36 сторінках і потрапляє до читача у вечірні години, оперативно відстежуючи й подаючи новини дня, подієву інформацію, зокрема сенсаційного характеру. «Талоуссаномат» має такий же формат, періо-

дичність і обсяг. Адресується вона діловим людям: на сторінках видання вони мають змогу отримати найновішу різнопланову бізнесову інформацію.

Три згадані видання входять до групи «Санома», яка, крім того, випускає кілька місцевих газет, займається їх друкуванням і доставкою, володіє інформаційним та ілюстраційним агентствами, а також надає ряд інших послуг.

Як розповіли мені виконавчий директор «Санома» Мартті Оярес та віце-президент Антті Ківімаа, діяльність корпорації має «багатогалузевий» характер і здійснюється не лише у Фінляндії, а й інших країнах, у тому числі Центральної і Східної Європи — Росії, Естонії, Словаччині, Румунії. Антті Ківімаа побував торік в Україні, провів зустрічі з керівниками наших провідних видавництв і поліграфічних комбінатів Володимиром Олійником («Преса України») та Іваном Ковбою («Київська правда»). Він високо оцінює кваліфікацію наших спеціалістів, їхні наміри і перші кроки щодо модернізації друкарського виробництва, висловлює готовність до співпраці з ними. Про підтримку такої співпраці і прагнення їй сприяти висловився під час зустрічі з керівниками групи «Санома» посол України у Фінляндії Петро Сардачук.

«Санома» — це тільки одна з п'яти груп корпорації Sanoma WSOY. За обсягами виробництва і прибутків вона займає в масмедійній імперії друге місце. А на першому — група Раута-кір'я, якій належить розгалужена мережа кіосків, книжкових магазинів, кінотеатрів, ресторанів та ін. і на яку припадає 55 відсотків обсягів реалізації продукції Sanoma WSOY.

Третє місце в «табелі про ранги» корпорації належить групі WSOY (її річний обсяг продукції і послуг — понад 200 млн євро). Це провідний у Фінляндії видавець і продавець книг, підручників, навчальних посібників, календарів, географічних карт та іншої друкованої продукції.

На четвертому (160 млн євро) — група «Гельсінкі медіа». Вона спеціалізується на випуску журналів: 47 назв по-сучасному оформлених і прекрасно ілюстрованих журналів видає група у Фінляндії та за її межами. Чимало з них зорієнтовані й розраховані на конкретні прошарки населення — дітей, студентів, жінок, людей літнього віку, а також на їхні уподобання і смаки.

І, нарешті, п'ята «опора» імперії — група Swelcom. І хоч фі-

нансові масштаби її діяльності порівняно скромні («лише» 80 млн євро на рік), роль і значення неабиякі. Адже групі належать окремий, четвертий канал загальнонаціонального телебачення, мережі кабельного телебачення, підприємства з випуску аудіовізуальної продукції, обслуговування систем Інтернет і мобільного зв'язку.

Отже, перед нами класичний варіант концентрації капіталу в найвпливовішій на масову свідомість, на життя і розвиток суспільства сфері ЗМІ. Бо, як видно із сказаного, корпорація Sanoma WSOY змогла проникнути, утвердитися і, більше того, зайняти лідируючі позиції практично на всіх ділянках мас-медійного ринку Фінляндії. Виникає слушне запитання щодо загрози «узурпації» інформаційного простору держави, монополії на істину, маніпуляції громадською думкою. Що ж, така загроза справді існувала б, якби Фінляндія не була демократичною країною і там не діяла ціла система законів, норм, інституцій, котра в цілому ефективно протидіє інформаційному монополізму і забезпечує в суспільстві не декларативну, а реальну свободу слова.

Перемикаючи канали

На моє прохання фінські колеги передали мені законодавчі акти Фінляндії щодо діяльності ЗМІ. Я не міг приховати свого здивування: на відміну від нашої Верховної Ради, яка за десять років уже прийняла добрий десяток законів на цю тему і велику кількість змін та додатків до них, у Фінляндії з 1961 р. діє один основоположний закон. Правда, ґрунтовний і деталізований: він включає 73 статті, в яких регламентується діяльність засобів масової інформації, авторське право, відповідальність і права журналістів.

Звичайно, є у Фінляндії щодо цієї чутливої сфери й підзаконні акти, нормативні документи. Але кількість їх незначна, бо річ, звичайно, не в тому, щоб множити закони, а в забезпеченні виконання прийнятих. А щодо цього у фінів, вихованих у законослухняному суспільстві, проблем немає.

Не виникає, скажімо, жодних колізій навколо мовного питання у ЗМІ. В них, певна річ, домінує фінська мова. Шість відсотків населення Фінляндії становлять шведи. Для них виходить одна загальнонаціональна щоденна газета «Хуфвуд-

штадсбладет», а також кілька регіональних газет і журналів (більшість проживаючих в Суомі шведів розмовляють фінською, отже вільно користуються всією пресою).

Щодо телебачення, то тут теж домінує фінська мова. Нею ведуть передачі перші п'ять каналів. Шостий канал відведений одній з програм шведського телебачення, сьомий — «німецькій хвилі», восьмий — «євроспорту», дев'ятий — французькому TV, десятий — британському БіБіСі, одинадцятий — американському телебаченню (CNN) і дванадцятий — музичній програмі. Інакше кажучи, телеєфір інтернаціональний, але, повторюємо, з очевидним фінським «акцентом». І навіть демонструючи англомовні, переважно американські фільми, власники перших п'яти названих каналів дають на екранах субтитри фінською мовою. Досвід, вартий уваги і запозичення в Україні.

На сході Фінляндії — великий сусід Росія. Зв'язки з нею давні й традиційні. Останніми роками вони набрали нових форм: у Росії відкриваються спільні з фінами підприємства, а до Фінляндії на різні терміни перебування приїждить багато росіян, у тому числі й на роботу (у 2000 р. їх було 540 тис.). Скажімо, в офісі мого давнього фінського друга Андерса Кранка секретарем працює росіянка. Вона вивчає фінську, добре знає англійську і допомагає Андерсу в переговорах і листуванні з підприємцями з країн Східної Європи.

Однак в інформаційному просторі Фінляндії Росія представлена мінімально, хоча спроб розширити присутність не можна не помітити. Так, у фойє готелю, де я проживав, безкоштовно пропонується бажаним російськомовне видання «Вся Финляндия», яке, судячи з реклами, витримало вже дванадцять випусків. З його сторінок ви почерпнете дуже корисну інформацію про Фінляндію, туризм, бізнес і відпочинок у цій країні. У туристичних бюро міста так само безплатно розповсюджуються дві місцеві російськомовні газети. Можна купити у фінській столиці і московську та петербурзьку періодику. Одне слово, підприємливі люди з Росії уже вийшли на медійний ринок Фінляндії і поступово його освоюють. Україна поки що навіть не позначила присутності на ньому. А от невеличка Фінляндія кроки на наш ринок уже робить. Йдеться, зокрема, про випуски в Україні телефонно-інформаційних довідників за участю фінсько-шведської компанії «ТелеМедіа».

У Фінляндії поширене кабельне телебачення. Але, як і в

нас, набір каналів у ньому детермінований. «Коли я спробував вибрати інші, ніж пропонувались мені, телеканали, — розповів мені радник посольства України в Фінляндії Андрій Дешиця, — то представник компанії «Гельсінкі телевізіо», яка є, по суті, монополістом у кабельному телебаченні фінської столиці, ввічливо пояснив, що він цього зробити не може, бо в компанії є чітко визначений набір каналів. А хочете більше — платіть великі гроші й підключайтеся до супутникового телебачення».

Радіоефір у Фінляндії теж переповнений програмами, головним чином інформаційно-музичними. Три з них, загальнонаціональних, працюють в цілодобовому режимі. Їх доповнюють 60 місцевих радіостанцій.

І кілька слів щодо теми, з якої почалася ця стаття — залежності фінських ЗМІ від реклами. Від неї, на жаль, не сховаєшся навіть у суворій Лапландії. А ось що стверджує статистика: у 2000 р. ЗМІ Фінляндії заробили на рекламі 6,6 млрд фінських марок (понад 1 млрд євро). Цей чималий прибуток розподілився так: 52 відсотки отримали газети, 19 — телебачення, 17 — журнали, 3 відсотки — радіо, решта — інші засоби комунікації. Реклама була і залишається для фінських ЗМІ значним джерелом прибутків, хоча, як свідчить приклад газети «Гельсингін саномат», головне — це популярність видання чи теле-радіоканала, їх спроможність постійно бути в русі й розвитку, здатність завойовувати уми й серця людей. До цього прагнуть і цього досягають фінські колеги. Тому й має, на мій погляд, четверта влада у Фінляндії реальну силу й авторитет. Вона не залежить від жодної з інших гілок влади, від партійного чи олігархічного фінансування. Ця влада самодостатня і є однією з основних «несучих опор» демократії в державі, визначальних умов життя і поступу суспільства.